УДК 398(476.4)

ФАНЕТЫЧНЫЯ І МАРФАЛАГІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ГАВОРАК ГОРАЦКАГА РАЁНА

Селібірава Л. У.,
канд. філал. навук, дацэнт
Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія,
г. Горкі, Рэспубліка Беларусь

Даследаванне асаблівасцей народных гаворак з'яўляецца актуальнай праблемай сучаснай беларускай дыялекталогіі.

Гаворкі Магілёўшчыны, як і гаворкі іншых тэрытарыяльных адзінак Беларусі, патрабуюць далейшага вывучэння і ўдакладнення. У нашым даследаванні разгледзім фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці гаворак Горацкага раёна.

Горацкі раён размешчаны ў паўночна-ўсходняй частцы Магілёўскай вобласці. На поўначы ён мяжуе з Дубровенскім і Аршанскім раёнамі Віцебскай вобласці, на захадзе – са Шклоўскім, на поўдні – з Дрыбінскім і Мсціслаўскім раёнамі Магілёўскай вобласці, на ўсходзе – з Краснінскім і Манастыршчынскім раёнамі Смаленскай вобласці Расійскай Федэрацыі.

Гаворкі Горацкага раёна адносяцца да ўсходняй (віцебска-магілёўскай) групы паўночна-ўсходняга дыялекту.

Крыніцай для даследавання фанетычных і марфалагічных асаблівасцей гаворак Горацкага раёна паслужыў фактычны дыялектны матэрыял, сабраны намі падчас размовы з мясцовымі жыхарамі вёсак Кузавіна, Вялікая Каралёўка, Нівішчы, Целяшоўка, Тосна, аграгарадка Паршына.

На фанетычным узроўні ў даследаваных гаворках Горацкага раёна выяўляюцца рысы, уласцівыя беларускай літаратурнай мове. Напрыклад, пашырана дзеканне і цеканне (*дзеўкі, дзень, бацька, адзець, цяплець*), асіміляцыя зычных па мяккасці (*зь дзіцёнкам, разьбіць, жызьнь, есьць*), асіміляцыя па звонкасці і глухасці (*прозьба, казьба, цяшка, місарупка*), падаўжэнне зычных (*сьвінні, осінню, пячэнне, чценне*).

Найбольш значнае адрозненне сістэмы зычных мясцовых гаворак ад іншых беларускіх гаворак і літаратурнай мовы – гэта суіснаванне двух розных зычных гукаў [р] і [р'], што характэрна для віцебска-

магілёўскай групы гаворак. Цвёрды гук [р] з'яўляецца агульнаўжывальным у маўленні вяскоўцаў, выяўляецца нават у русізмах: *старый, буракі, брові, цітрадзь, рынак* і інш. Мяккі зычны [р'] таксама актыўна ўжываецца мясцовымі жыхарамі: *урем'я, грібы, электріка, трі, резаць, пірямыіць, пірятрець* і інш.

Сістэму ненаціскнога вакалізму гаворак Горацкага раёна, як і ўсяго паўночна-ўсходняга дыялекту, характарызуе дысімілятыўнае аканне і яканне. Пад уплывам якаснай рэдукцыі адбываецца распадабненне галосных аднолькавага пад'ёму пад націскам і ў першым складзе перад націскам, пры гэтым распадабненне можа назірацца і ў іншых ненаціскных складах.

Пры дысімілятыўным аканні ў першым складзе перад націскам пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных, калі пад націскам [а], вымаўляецца не [а], а гук няпоўнага ўтварэння [ъ]: *въйна́, дъва́й, пъжа́р, кълп́аць, въда́* і інш. Але калі пад націскам знаходзяцца іншыя галосныя, у першым пераднаціскным складзе вымаўляецца [а]: *пасмо́трім, каро́вы, касі́ў, хадзі́ла* і інш. Дысімілятыўнае аканне пашырана таксама ў пераднаціскных і паслянаціскных складах, у якіх галосныя [а] і [о] пасля цвёрдых зычных супалі ў гуку [ъ]: *пъмъга́лі, дзе́лълі, бъсяко́м, на скъвърадзе́* і інш.

У даследаваных гаворках Горацкага раёна пашырана дысімілятыўнае яканне пасля мяккіх зычных. Калі ў слове ў моцнай пазіцыі [а], то ў першым складзе перад націскам пасля мяккіх зычных вымаўляецца [і]: *німа́, цьвіта́мі, усігда́, дзіржа́лі* і інш. Калі ў моцнай пазіцыі знаходзяцца іншыя галосныя, то ў першым пераднаціскным складзе вымаўляецца [а]: *нядо́ўга, вясно́й, цьвято́ў* і інш.

Адной з марфалагічных асаблівасцей гаворак Горацкага раёна з'яўляецца тое, што пад уплывам рускай мовы і яе дыялектаў у формах давальнага і меснага склонаў адзіночнага ліку ў назоўніках I і II скланенняў не назіраецца чаргавання заднеязычных [г], [к], [х] са свісцячымі [з'], [ц], [с']: *на руке, на наге, на страхе, к дачке, у малаке, у муке* і інш.

У месным склоне адзіночнага ліку для назоўнікаў I і II скланенняў ужываецца канчатак *-і*: *на фермі, у школі, у класі, у саўхозі, у тым годзі* і інш.

Формы 3-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга і будучага простага часу дзеясловаў I спражэння абвеснага ладу маюць фіналь *-ць*. Гэта адна з асноўных марфалагічных асаблівасцей паўночна-ўсходняга дыялекту: *жывець, ідзець, чытаіць, цячэць, расцець, думаіць* і інш.

У формах 3-й асобы множнага ліку для дзеясловаў II спражэння характэрны канчаткі -*уць* (-*юць*): *просюць, топюць, сушуць, жарюць, варюць* і інш.

У формах 2-й асобы адзіночнага ліку і 1-й асобы множнага ліку для дзеясловаў I спражэння пад уплывам дысімілятыўнага акання і якання ўжываюцца канчаткі -*іш* (-*ыш*), -*ім* (-*ым*): *купляіш, чытаіш, аддыхаім, бегаім*.

Для зваротных дзеясловаў, акрамя літаратурнага постфікса -*ся*, характэрны постфікс -*сь*: *мыюсь, улыбаюсь, абувайцісь, смейцісь, адзівайцісь* і інш.

У горацкіх гаворках адзначаюцца формы прыметнікаў, парадкавых лічэбнікаў, неасабовых займеннікаў мужчынскага роду назоўнага склону на -*ій* (-*ый*): *красівый, бальшый, яркій, мелкій, новый, другій, трецій, пятый, якій, каторый* і інш.

Як і ў літаратурнай мове, у множным ліку ўжываюцца поўныя формы прыметнікаў, лічэбнікаў і займеннікаў на -*ыя: худыя, харошыя, бальшыя, пятыя, шастыя, нікаторыя* і інш.

Зафіксаваны таксама спецыфічныя формы ўтварэння вышэйшай ступені параўнання прыслоўяў: *лепій, паболій, дальшы, большы ўсяго, раньшы* і інш.

У адзначаных гаворках пашырана часціца *ні*: *ні хачу, ні нада, ні магу, ні сёння, ні знаў, ні хадзіла, ні ўсігда* і інш.

Замест беларускага прыназоўніка *да* ўжываецца рускамоўны прыназоўнік *к*: *пріеду к табе, падайдзі к магазіну* і інш.

Такім чынам, на аснове фанетычнага і марфалагічнага аналізаў гаворак даследаваных вёсак, размешчаных у Горацкім раёне, вызначаны спецыфічныя асаблівасці, характэрныя для віцебска-магілёўскай групы паўночна-ўсходняга дыялекту: дысімілятыўнае аканне і яканне, адрозненне [р] і [р’], адсутнасць чаргавання заднеязычных [г], [к], [х] са свісцячымі [з’], [ц], [с’], фіналь -*ць* у формах 3-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга і будучага простага часу дзеясловаў I спражэння абвеснага ладу, постфікс -*сь* у зваротных дзеясловах, канчаткі -*ій* (-*ый*) у формах прыметнікаў, лічэбнікаў, займеннікаў мужчынскага роду назоўнага склону і інш.

ЛІТАРАТУРА

1. Блінава, Э. Д. Беларуская дыялекталогія: вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: Выш. шк., 1991. – 304 с.

2. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск: Выш. шк., 2003. – 294 с.